Загадка

Микола Костомаров

Із народної казки

Іван Миколайович Розумний, пан.

Хома, Ярема – слуги і потішники його.

Іван Поклоненко, селянин.

Маруся, дочка його, а потім пані.

Олексій, прикажчик

Селяне.

Панська двірня.

І

У пана в будинку. Пан, Хома, Ярема.

Пан

От, друзяки, як я знудився, якби ви знали! Кажіть лиш мені казку.

Ярема

Хочете, я?

Хома

Ні, я.

Ярема

Геть! Чого ти в’язнеш? Пан твою казку так хоче слухать, як собака мову.

Хома

(штовхає Ярему)

Гвалт! Пане, чого він б’ється!

Ярема

Пане, хай він іде відсіля! Йому в хліві з свинями бути, а не тута з панами.

Хома

Яремо, не лайся! А то так учешу, що аж у вуха задзвенить.

Ярема

Хомо, розквашу тобі ніс так, що й батько не пізна.

Пан

Ну вас! Годі! годі, кажи, Хомко, казку. А ти, Яремо, мовчи, а то…

Хома

Добре, пане! Яку ж вам казати? Стривайте, оцієї ви ще не чули… слухайте. Був собі цар, а в царя троє синів: два розумних, а третій дурний…

Пан

Ану тебе з такими казками! Се все на одну стать: цар та три сини, третій дурень, а там вийде, що розумні зостануться дома ханьки мняти, а дурень яку-небудь королівну собі запобіжить. Кажи ти, Яремо, а ти, Хомо, нічичирк; а коли ти в мене хоч слово скажеш, так я тебе тут так і вб’ю! Що се справді! За вашою лайкою ніколи казки не послухаєш! Ярема стане казати – Хома перебиває; Хома почне – за Яремою не кончить. Гляди, Хомо, не дай тобі Боже!.. Ну, кажи, Яремо.

Ярема

Слухайте, пане. Був собі старець, та такий старець убогий, що й сказати не можна. От пішов він добувати хавтурки. Увійшов ув одне село, питається на ніч – ніхто не пускає. Так усе село пройшов – ніде його не приймають ночувати, а зима була. Пройшов уже все село – тільки на ріжку остання хата стоїть. Дума старець: як уже тут не пустять, так тоді ляжу на дорозі та й замерзну. От і став стукати: а чоловік з хати й каже: "Пущу, та тільки щоб ти трошки поспав, а опівночі устав та до самого світу казки казав". А старець каже: "Добре! казатиму". Чоловік і впустив його. Він ліг, трошки поспав, прокинувсь та й дума: "Як же я буду казки казати, коли не одної не вмію?" Та й давай навдиранці! Надійшов до порога, аж щось кричить: "Стою! Пробі рятуйте, стою!" Він за поріг – кричить щось: "Мокну! Пробі рятуйте, мокну!" Він не попав у двері, та у комору, а там дві свічки стоять і два голуби цілуються. Він відтіля та у другу комору, аж і там дві свічки горять і дві гадюки кусаються. Він відтіля, та надвір, та під повітку, а там щось кричить: "Стримлю! Пробі рятуйте, стримлю!" Він на город, аж там два стоги стоять – один більший, другий – менший, а з меншого у більший жито сиплеться. Він з огороду в поле, а там щось кричить: "Стирчу! Пробі рятуйте, стирчу! Хоч зотніть, хоч зірвіть та покиньте!" Він

і вернувсь. Увіходить у хату до господаря та й пита його: "Що то, чоловіче, у тебе, що я вийшов до порога, так кричить: "Стою! Пробі рятуйте, стою?" Ну, пане, як думаєте, що се таке? Одгадайте, що воно таке оце усе?

Пан

Ні, не відгадаю. Кажи, так знатиму.

Ярема

От як він спитав про те, що кричить: "Стою, пробі рятуйте, стою!" – а господар і каже: "То невістки йшли спати, та рогачів не поклали".

Хома

Так оті рогачі й кричать!..

Ярема

По шкоді й лях мудрий. Ну, пане. "Що ж то, – каже, – що я вийшов у сіни, а там щось кричить: "Мокну, пробі рятуйте, мокну!" – "То, – каже, – невістки пили та коновку у воді покинули". – "Ну, а те, що я не попав у двері, та у комору, а там дві свічки горять і два голуби цілуються?" – "То, – каже, – один мій син із жінкою у любові живе". – "Ну, а те, що я попав у другу комору, а там теж дві свічки горять і дві гадюки кусаються?" – "То, – каже, – другий мій син з своєю жінкою несогласно живуть". – "Ну, а те, – каже, – що я побіг під повітку, а там щось кричить: "Стримлю, пробі рятуйте, стримлю!" – "Та то сокирою хлопці щось робили та й покинули сокиру, устромивши у дрівотню". – "Ну, то ж Що таке, – каже, – що я побіг на город, а там стоять два стоги – один більший, другий менший, і з меншого у більший жито сиплеться?" – "То, – каже, – мої сини возили з копицького та украли, так се з їх та у хазяїв стіг пересипається". – "А те що, – каже, – як я вийшов у поле, так щось кричить: "Стою, пробі

рятуйте, стою! Хоч зотніть, хоч зірвіть та покиньте!" – "То, – каже, – зостались колосся на ниві, так вони перестояли своє врем’я, так того й кричать… Ну, тепер сідай та снідай". – Сказав казку.

Пан

Мудро зложено, біс його батькові.

Хома

Стривайте, пане, я вам загадаю, так так!

Ярема

Куди тобі, кваша!

Пан

Цитьте, йолопи! Я вам загадку загадаю, що вам і не снилась.

Хома і Ярема лащаться коло пана.

"Що є на світі над усе ситніш, швидчіш і миліш?"

Ярема

Хто його зна! Ситніш – либонь, ваша милість?

Пан

Дурню!

Хома

Свиня – та, що ік Різдву на сало годують.

Ярема

А швидчіш над усе заєць.

Пан

Шалопаї!

Хома

Ні, пане, швидчіш над усе кішка.

Ярема

Е, пане, знаю: швидчіш над усе блискавка.

Пан

Не втяли, хлопці.

Хома

А що, пане, мені дасте, коли відгадаю?

Пан

А що б ти хотів, щоб я тобі дав?

Хома

Жупан ваш, пане, що комір червоний та цвяхований золотом. Уже б як вийшов на вулицю, ото б дівчата задивлялись!

Пан

Ну, добре – дам.

Ярема

Хоч лизни гарячої сковороди язиком, так не одгадаєш. Звісно, панська загадка: куди нам, простим!

Пан

(погладжує пузо).

Знаєте що, хлопці?

Хома та Ярема коло його лащаться.

От що, хлопці. Тепер неділя, люде всі в селі, ідіть і зберіть усе село – і мужиків, і жінок, і дівчат, – і скажіть їм оцю загадку, і скажіть, що, мов, "пан звелів об’явити усім, що хто сю загадку відгадає, то з тої сім’ї пан за себе буде дівку сватати". От як!

Ярема

А що ж, пане: ніхто не відгада!

Хома

Та таки ніхто.

Пан

Як думаєте, хлопці, ніхто не відгада?

Хома

Ніхто, ніхто. Се вже хоч як, так ніхто не відгадає.

Пан

Ну, йдіть, хлопці; тепер неділя, так люди всі дома; йдіть… Ну так як же, хлопці, – іменно ніхто не відгада?

Ярема

Далебі, ніхто.

Хома

Де її відгадати! Ніхто не відгадає.

Пан

Ну йдіть та так і кажіть, що де відгадають, так обіщав пан з тієї сім’ї дівчину за себе сватати. Ідіть, а я тим часом вип’ю чарку горілки та чого-небудь попоїм. Ох захляв!

Ярема

Та таки попоїжте, пане. З півдня крихта в роті не була, а до вечора ще далеко.

II

У пана ж таки в будинку. Прибігають Ярема з Хомою, один другого попереджують.

Хома

Пане, загадку відгадали!

Ярема

Мовчи, товстопуза пляшко! А то бебехи повідбиваю.

Хома

Замокла сопілко, мовчи! А то я тобі такого третячка на зубах вираю, що аж за вухами залящить!

Пан

Цитьте, навіженні! Кажи ти, Яремо, що там таке?

Ярема

Прийшов до вас чоловік, пане.

Хома

Бреше. То Іван Поклоненко.

Пан

Чого ж йому треба?

Хома

(швидко)

Що дочка його, Мар’єю її звати, так ту загадку, що загадували, так прийшов її батько…

Ярема

Ач яка пелька! Узяв би та й запхав.

Пан

Покличте того чоловіка, що прийшов, – вас і до півдня не розбереш.

Увіходить Іван Поклоненко.

Іван

Здравія жолаю, Іван Миколайович! З добрим здоров’ям вашу милость поздоровляю.

(Кланяється).

Пан.

Здоров був. Ти Поклоненком прозиваєшся?

Іван

Тошно-с так-с, судир!

Пан

Чого ти прийшов?

Іван

До вашої милості, по вашому господському приказанію…

Пан

Коли я тебе звав?

Іван

Не положіть панського гніву (кланяється в ноги). Я б і не теє… не посмів би був, – так боявся, щоб гірше вашої милості не прогнівити. Не положіть гніву.

(Ще кланяється).

Пан

Прощаю, прощаю!

(З слізьми на очах).

Ти гарний чоловік. Я от як люблю, як мені хто у ноги кланяється!

Іван

Ми суть раби ваші зовемося, не сміємо вслухатись вашого приказу, довжні те сповнять, що ваша милость велить.

Пан

Так, так. Се я люблю. На тобі четвертак, Іване.

Іван.

За що зволите жалувать? Ми не заслужили.

Пан.

Озьми, братець, за твоє щиреє серце, що ти мене шануєш.

Іван

Як же ми сміємо вашої милості не, шанувати! Ви нам єсть пан, ми через вас ситі й одіті. Подозвольте поцілувати вашу ручку.

Пан

(з радістю)

На!

(Протягує руку, Іван цілує).

Іван

Не положіть гніву, будьте ласкаві. По вашому приказанію я прийшов до вашої милості по тій часті, що вашій милості вгодно було нам, простим людям, премудру загадку загадати, і звеліти, коли хто одгадає, то щоб до вас явитись. Так у мене є дочка, так вона послала мене до вашої милості, буцім вона ту загадку відгадала.

Пан

Коли се було, що я загадку загадував?

Іван

У неділю, пане.

Пан

Я щось забув, який сьогодні день?

Іван

Вівторок, пане.

Пан

(дума)

А, згадав! Що на світі є ситніш, швидчіш і миліш? Так, так!.. Хлопці казали усім людям, і ніхто не відгадав.

Хома

Ніхто.

Ярема

(мота на його головою).

Осика!

Пан

Що ж я тоді сказав, що я дам тому, хто відгадає? Га? Як пак я тоді сказав? Сто рублів грошей дам, чи як?

Іван

(кланяється)

Ізволили запомнить, судир: ваша милость обіщались з тієї сім’ї дочку брати, де загадку відгадають.

Пан

Так, так! Тепер згадав. Ну що ж? Відгадав? Кажи: що на світі над усе ситніш, швидчіш і миліш?

Іван

Ситніш над усе земля, швидчіш – око, а миліш – сон. Не положіть гніву, пане.

Пан

Як? Відгадав?

Хома

Так і є: стало буть, швидчіш над усе земля, ситніш – сон, а миліш – очі. Так воно й є!

Ярема

Тюлю! Ситніш над усе очі, швидчіш – сон, а миліш – земля. От як ти, квач!

Пан

Ну що ж мені тепер робити? Тебе за себе заміж брати?

Іван

(кланяється)

Воля ваша, пане.

Пан

Та се овсі не знать що! Се халепа!

Іван

Не положіть панського гніву: се одгадала дочка моя.

Пан

Дочка? Так у тебе дочка є? Як її звати?

Іван.

Мар’я, пане.

Пан

Так се мені її заміж брати? А що ж вона, хороша?

Іван

Не так-то, поганенька.

Пан

Погана? Оце так! От наробив я діла!

Іван

Не положіть панського гніву. Я б не осмілився, та ваше приказаніє.

Пан

Ну, ну, ти добрий чоловік. (Думає). Ну що ж тепер робити?

Іван

Воля вашої милості.

Пан

(ходить по кімнаті)

Жениться! Ах, біс його батькові! Що ж тут діяти? Нічого! Ах, кати його батька!.. Ну, іди собі! Пошлю старостів!

Іван

Ми суть вірнії і примірнії раби ваші!

Пан

Ну, ну, ти хороший чоловік. Хома, або ти, Яремо, дайте йому чарку горілки!

Хома і Ярема побігли.

Хома

Стій!

Ярема

Не втни!

Хома

(штовхає Ярему)

Уб’ю!

Ярема

(штовхає Хому)

Уб’ю!

Пан

Як ви смієте при мені битися? (Б’є Ярему) За що ти його б’єш? За що ти його б’єш?

Ярема.

Ой, ой!

Хома

(навколішках)

Помилосердуйте, пане.

Пан.

Іди горілки неси.

Хома пішов.

А ти в мене (б’є Ярему) отакечки, отакечки!

Ярема

(плаче)

Він мене попереду зачепив.

Пан

Не бреши, не бреши! От тобі ще! От тобі ще! (Проганя Ярему. До Івана). Прощай, чоловіче.

Іван

Не положіть панського гніву.

(Пішов).

Пан

Оце халепа! Як тут мені бути?

Хома з горілкою іде.

Ти що?

Хома

Горілку несу Іванові.

Пан.

Я вже його вислав.

Хома.

Так вернути?

Пан

Як вернути? Вернути? Ах ти падлюка! Давай сюди чарку. (Бере чарку і випиває разом).

А!

(Утирається).

А!

(Тупа ногами).

А!

(Копилить губи).

А!

(Бере його за груди).

А!

(Б’є кулаками).

От тобі, от тобі! Знай, що я твій пан! Знай, що я твій пан!

Хома

(біжить плачучи)

Матінко моя, навіщо ти мене породила!

Пан

(оставсь один, скрегоче зубами; очі налились, кулаки стулив і кричить)

Увесь світ сокрушу!

III

В хаті у Йвана Поклоненка. Маруся сидить в одній сорочці і тче. Увіходять Хома та Ярема, Хома з хлібом, а Ярема з яйцями. Ярема вихватує у Хоми хліб, а Хома у Яреми яйця.

Хома

(виступає до Марусі)

Його благородіє Іван Миколайович посила тобі поклон і жалує тебе на велике опекунство… Давай хліб!

Ярема

А дзуськи!

Хома вириває хліб. Ярема не дає. Хліб розломили на дві половинки.

Маруся

(тим часом співа пісню):

Ой коли б я, мій паночку,

Трошки багатенька,

Наплювала б я на тебе

Й на твого батенька.

Хома

Що ж ти тепер наробив!

Ярема.

Се ти…

Хома

Брешеш, ти!

Ярема

Брешеш, онцихристова довбешка!

(Заміряється кулаком і кидається на Хому).

Хома підставля кошіль із яйцями, Яремин кулак вибиває кілька яєць з кошеля.

Маруся

(скочила)

А що се за харцизяки такі найшли у хату! Чого ви завелись! Ач! Убрались у чужу солому, ще й шелестять! Та вас тут пов’язати треба.

Хома

А що! От ми тепер зв’яжемо оцього бісового сина!

Ярема

Дурню! Се так на сватанні кажеться?

Маруся

Ох, ви виросли – уму не винесли! Сідайте лишень, та я вас стану питати. А будете лаяться, – візьму та й роздягну… Ну, отак. Не кушіть мовчаночка. Кажіть, чого єсте прибули до нас?

Ярема

Од пана.

Хома

Цить! Не так треба.

Маруся

І на се, мабуть, кебети не стало! І самі не знають, чого прийшли. Так я ж вам скажу: прийшли ви за тим, що всяк купує, а ніхто не продає.

Ярема

Як се так?

Маруся

Оввa! Умієте з паном своїм загадки загадувати, а одгадувати – так і ні. Авжеж я одгадала вашу, і ви б мою одгадали. Та де вам! Прийдеться самій сказати. Ви прийшли мене сватати, а звісно, що усяк сватається, а ніхто з невістою не набивається. От воно й виходить, що всяк купує, а ніхто не продає.

Хома

Так.

Ярема

Так.

Маруся

Ну, ви знаєте, що старости ходять з хлібом на сватання. Де ж ваш хліб, панове старости?

Ярема

Оцей навіжений, бузувірний…

Хома

Оцей єретик, щоб йому на тім світі…

Маруся

Бачу, бачу, що пристало вам старостувати, як собаці в човні сидіти. Ну та чого барилу з кухви глузувати! Хороші старости! Та й молода незгірша: старости без хліба у хату увійшли, а молода в одній сорочці їх зустріває. Ви тим без хліба, що дурні, а я тим ув одній сорочці, що в мене хата без очей і без ушей, а хоч є очі, так зав’язані.

Хома

Як се?

Маруся

А! умієте загадувати, а розгадати так не вмивались! Та й куди вам, таким бейбасам! Якби собака дзвякнула, то я б і почула; а якби віконниці у хаті незачиняті, то я б подивилась, та все б таки й пізнала, що ви йдете!

Ярема

Бач!

Хома

Де ж твій батько?

Маруся

Поїхав до млина.

Хома

А коли вернеться?

Маруся

Коли поїде на об’їзд – так вернеться увечері, а як навпростець, то у полі й заночує.

Ярема.

Від чого ж так?

Маруся

А, і сього не розчовпаєте! Коли поїде навпростець, а там дорога погана, тихо їхатиме, вечора прихватить, то у яру сидітиме.

Хома

А мати твоя де?

Маруся

Пішла на заєм плакати.

Ярема

Еге, се, мабуть, покійника ховають?

Маруся

Дитина вмерла у сусіди, так мати пішли над нею сидіти; а як у нас умре, так, певно, ті до нас прийдуть. От і вийшло, що мати на заєм плаче.

Хома

Ач!

Маруся

Чим же вас частувать, панове старости: чи прибиллю, чи убиллю, чи тим, що на Бога дивиться?

Хома.

От кати його батька!

Ярема

Що ж се таке?

Маруся

Що? Мабуть, не хватає глузду? Прибиль – то молоко, бо як з корови надоїм – і корова ціла, і молоко прибуває у хазяйстві, а до того й теля годується та росте; а убиль – то сало, бо як його добудеш, то кабана не стане в хазяйстві; а те, що на Бога дивиться – то сирівець, – онде стоїть у кутку. Він у нас давнішній та кислий, та як нап’єшся його, то так і задереш угору голову до образів, що онде стоять. А що се у вас за яйця, панове?

Хома

Пан прислав.

Ярема

Тобі пан прислав.

Один на другого грізно позирнули.

Маруся

А навіщо їх мені? Хто-таки на сватанні молодій яйця носить? Се вже нехай як поїду до пана, так сам почастує.

Ярема

Се пан тобі прислав, щоб ти взяла десяток цих яєць і висиділа к ранку курчат.

Хома

І щоб панові на обід поспіли.

Ярема.

А як не поспіють, то пан і брать тебе за себе не стане.

Хома

Та ще й хлосту дасть.

Маруся

Он як! Та ви з своїм паном мудрі, нічого сказать! Давайте, яєць, давайте. Де ж тут десяток? Тут усього шість.

Хома

Оцей бузувір…

Ярема

Оцей хранцюз…

Маруся

Годі, годі! Бачу, що побили здуру. Ну, та я свої знайду. Скажіть панові, що я їх і висиджу, і вигодую, і к обіду панові поспіють, та тільки нехай пан зробить з однолітків плуг, та виоре ним ріллю, та насіє проса. Коли те просо виросте і вберуть його до ранку, і змолотять, щоб було чим курчат годувати, – тоді й курчата мої панові поспіють на обід. Отак же йдіть і скажіть, та глядіть – не забудьте.

Хома

От біс його батькові! Яка ж ти з-сина й мудра, Марусю!

Ярема

І від чого ти така розумна, скажи, будь ласкава?

Маруся

Ну, ну! Нічого тут довго… Ідіть собі та скажіть панові те, що я веліла.

Хома

(хоче йти попереду, а Ярема дорогу йому заступає).

Стій, я попереду.

Ярема

Ні, я.

Хома

Ні, я!

(Розставляє кулаки).

Маруся

Ізнов гризетесь! О, та й увірились же ви мені! (Хватає їх за свити та дує під поли). От же вам! Нехай горить!

Ярема

Де горить?

(Скидає свитку).

Хома

Ой-ой-ой!

(Скидає свитку).

Маруся

(підхвачує свитки).

От же вам, щоб не лаялись! А що! казала – роздягну, от же й роздягла! Ідіть тепер в одних сорочках, а свитки згодяться курчат укривати.

Ярема

От тобі на! А се все ти…

Хома.

Уб’ю вражого сина!..

Побігли. За дверима чути – кричать та лаються.

IV

У пана в будинку. Пан, роздягнутий, лежить на постелі. Хома мухи б’є долонею, а Ярема лоскоче пана по п’ятах.

Пан

Ач! Справді неначе й не мужицького роду! Яка розумна! Тепер сам не знаю, як від неї відчепитися. Озьми, Хомо, пляшку та налий води мені за пазуху.

Хома робить се.

Послухайте ви, йолопи! Як призову чоловіка з п’ять людей та розложу вас, та так оддеру, що аж млосно вам стане. Нащо ви, сучі сини, казали, що ніхто загадки не відгадає?

Хома

Як, пане?

Пан

Так! Щоб вас сей та той! Хіба я не питав вас: хлопці, ніхто не узнає? А ви кажете: ніхто, їй-Богу, ніхто! А тепер і вийшло чортзна-що! А все через вас.

Ярема

Та се Хома все.

Хома

Брешеш, гирявий! Се все ти.

Пан

Мовчіть, біси вашого батька! Ви, бачу, одежу загубили через свою лайку та сварку і діла до пуття не довели. От я вас! Ей, Василько!

Увіходить хлопець.

Василько! Одведи Хому та Ярему, нехай їм Михайло півсотні дубиняк у спину заліпить.

Хома

Паночку, соколику, помилуйте!

Ярема

Паночку, лебедику, помилуйте!

Пан

Ні, ні, не помилую. Веди їх, Василько… та постій! Нехай тепер не б’є – я сам устану та піду. Я от як люблю, як людей б’ють, а вони кричать.

Хома та Ярема плачучи вийшли. Через кілька хвилин увійшов Олексій.

Олексій

Продав я, пане, пшеницю у городі і скупив усе, що треба по-домашньому.

Пан

Добре. Почім же ти продав пшеницю?

Олексій

По сім з копою митою четверть.

Пан

А що ж так дешево? Учора купець по дванадцять давав.

Олексій

(скороговоркою)

Та се, видите, судир, по той часті, що купець набавляє по рублю затим, що йому не перевозити, та вп’ять за містяне… стало буть, що на

місці купив по рублю, так воно, як його счести, то мало розниці. Та вп’ять і те, що купець гроші давав, а я товаром забирав, а воно як на товар, так завсегда дешевше продається.

Пан

Ну, може. Скільки ж грошей? Усіх шість четвертей, по сім з копою… сім та сім, чотирнадцять, та ще сім, то вийде… а кат його батька! вийде… вийде… двадцять один, та ще сім, то двадцять вісім, та ще сім, то тридцять п’ять, та шість полтин, то три рублі, – то тридцять, тридцять вісім. Так, Олексію?

Олексій

Так, ваше благородіє, достолно так.

Пан

Де ж гроші?

Олексій

Ось подозвольте поглядіть, що я тут купив.

Пан

У, багато! Скільки всього? Ітого сорок п’ять рублів. Так се, стало буть, ти на свої ще гроші купував?

Олексій

На свої, судир Іван Миколайович!

Пан

Так скільки оце ще тобі грошей слідує?

Олексій

Ізвольте полічить, судир.

Пан

Три… ні! Два цілкових; так, чи що?

Олексій

Істинно так, судир Іван Миколайович!

Пан

(дає йому гроші)

На ж тобі.

Олексій

Покорніше благодару, судир.

(Бере написаний лік і ховає у кишеню).

Пан

Ну послухай, Олексію: зроби мені, будь ласкав, що я в тебе попрохаю.

Олексій

Що прикажете, судир?

Пан

От бачиш, Степановичу, загадав я людям загадку.

Олексій

Знаю, судир, і обіщались з тої сім’ї панію собі взяти, де відгадають, а Иванова Поклоненкова дівчина й відгадала.

Пан

Отож-то й є! Що ж тут мені робити? Брати її не приходиться: пани сміятимуться, що я, такий стовповий дворянин, та взяв таку просту крепачку. Ти сам знаєш, що батюшка мій поручиком був, а дідушка мій у малоросійській козацькій службі хорунжим служив. А я оженюсь на простій! Як се можна?

Олексій

Справедливо говорите, судир!

Пан

То-то ж і є! Як же з нею мені розв’язатись? Я вже думав і так, і інак. Хотів їй ще загадку загадати, так хлопці мої, Хома та Ярема, таки ніяк не втихомирються: що пошлю їх, то вони задеруться і діла до пуття не доведуть.

Олексій

Та, по-моєму, просто послать та й сказать їй, що не буде сього ніколи; а то і овсі не посилать, так воно й минеться.

Пан

Не можна, Степановичу, погана слава піде. Скажуть: що се за пан, що раз скаже так, а вдруге інак.

Олексій

Ну так от як: послать її батька що-небудь продавать, а опісля сказати, що, мов, обманив, та й не брать дочки і його ще випарить.

Пан

Еге! І так не годиться. Чоловік добрий – батько, слухняний, та й вп’ять-таки поганої слави не минеш. А я видумав от як: загадаю їй таку загадку, щоб вона до віку до суду не розгадала. От видумав.

(Підскакує).

Звелю їй приїхать до мене, та тільки так, щоб ні санями, ні возом, сама щоб була ні боса, ні обута, ні гола, ні вдягнута, ні волом, ні конем, ні війком, ні голоблею, ні з гостинцем, ні без гостинця.

(Регочеться).

От як! Оце так! Нехай розгада! Як думаєш, Олексію?

Олексій

Хто його знає, пане. Здається, трудно що-небудь видумать.

Пан

Так от я тебе пошлю переказать їй оце. Чуєш?

Олексій

Хм. Мені, ваше благородіє, якось не пристало. Ви звольте послать кого-небудь молодшого, а то я вже старий, та вп’ять мені якось неподобно.

Пан

От іще! Хіба старі та і не ходять сватати? Хто ж і сватом буває, як не старі? Ні, вже зділай милость, Степановичу, ти мені – от як мені услужиш!

(Дає йому асигнацію).

Ось на тобі! Будь ласкав, зроби те, що я прошу.

Олексій

(дума, потім кланяється)

Для вашої милості піду; а то, далебі, нізащо б не пішов, якби не ви прохали. Треба послухати свого пана, та ще такого доброго… Коли ж мені йти?

Пан

Зараз іди.

Олексій

Піду, судир.

(Виходить).

Пан.

Васильку! Поклич мені хлопців, Хому та Ярему. Розкажу їм, що я придумав: тож-то сміятимуться!

V

На дворі у пана. Пан, Хома, Ярема, Олексій.

Олексій

Се, пане, хто його зна, що й таке! Сказала, що "приїду до пана так, як його милость приказує".

Хома.

Ого!

Ярема

Лиха матері приїде! Бреше!

Пан

Нехай собі їде. Уже ж вона, бісова дочка, сьогодні взна, як з паном водиться. Іди собі, Олексію. А ви, хлопці, приведіть сюди хортів, та усіх, таки усіх… Та як стане до двора доїздити, то ми її зацькуємо отут: вони її, бісову, розшматують. Біжіть, хлопці, та швидше.

Хома та Ярема біжать, попереджуючи один другого.

Олексій

Пане! Пане! Іде наша краля, та ще яка! Як казала, так і є!

Пан

(вбіг на рундук)

Де, де? Гей, хлопці, сюди! Оту її, оту її!

В’їжджає Маруся без сорочки, ув’язана неводом, на одній нозі дірявий черевик, друга нога боса та личком перев’язана; сидить на якихось гренджалах, що з одного боку колесо, а з другого полоз. До гренджалів прив’язана палиця, а до палиці ликом козел. Під пахвою у неї заєць.

Пан

Оту її! Оту її!

Маруся кида зайця. Собаки вшкварили за зайцем. Маруся скочила на рундук.

VI

У пана у хоромах. Пан, Маруся, одіта панею, Олексій.

Олексій

(увійшов, поклонившись панові, а на Марусю позирнув)

Прийшли, пане, вп’ять ті мужики, що судяться об сокирі. Чим-небудь зволте кончить. Уже й то щодня сюди вештаються, нічого не роблять, на панщину не ходять, тільки все основу снують од дому до двору. Пожалуста, розсудіть їх зовсім.

Пан

А, кати їх батька! От огидли! Скажи, нехай завтра прийдуть.

Олексій

Та що з сього буде? Усе завтра та завтра. По мойому совіту, ваше благородіє, узять та й перепороть обох, щоб не позивались за чортзна-що.

Маруся

Ну-ну-ну! Ти чого тут кричиш? Ігумену діло, а братії зась. Ач які! Зазнались ви, хлопці. Хіба сам пан не зна, що й сказати? Твоє діло знать – прийшов, сказав, та й годі, а то ще з совітами тиськаєшся! Геть відсіль! Гляди, щоб торби не злякавсь.

Олексій

Та що ж мені, пане, сказати?

Маруся

Іван Миколайович! Нащо ви справді водите людей? Розсудіть їх, та й годі. Скажи, нехай підождуть біля крильця.

Олексій вийшов.

Пан

Послухай, Марусю, знаєш, що я тобі сказав? Я тобі приказував не мішатись у мої суди. А? Що се? Я тут пан, а не ти!

Маруся

От уже й розсердились. Бачите, які ви, пане. Хіба я вам що погане кажу? Я ваша жона, та не смію нікуди вступатись? Олексієві – так можна, а мені так ні? Хіба за те, що Олексій вас обдурює?

Пан

О!

Маруся

А то ж що? Не уступайся, кажете, у мої суди… а багато ви насудили самі? З не знать чого люди у двір цілий тиждень вештаються, і ніяк і досі їм суду не дадуть!

Пан

Та бач, Марусю, діло, кат його матір, заплуталось. Скоро-то його розшолопаєш? Уже я й сам і так і інак, думаю-думаю, ночі не засплю, а все думаю, разів з десять подушку переверну та все думаю.

Маруся

Є чого думать? Два дурні сокиру знайшли та й не ладять, кому її брати. Ходімо лишень; я їх зараз розсуджу.

Пан

Так будуть люди сміятись.

Маруся

Чого?

Пан

Скажуть, ач який пан! Не розсудить людей своїх сам.

Маруся

От тобі на! А я хіба не пані? Вони не сміятимуться. Ходім.

Пан

Ну ходім. Та тільки се так один раз; у другий – щоб ти ніже-ні не сміла мішатись у суд мій. Хлопці, винесіть стули на рундук; підем судить-рядить.

Хома та Ярема, попихаючи один одного, відчиняють двері на ганок. Пан з Марусею вийшли та й сіли.

Пан

Ну гляди ж: один раз, та й тільки; а то як станеш мене перебивать, так вижену геть.

Маруся

(на Хому та Ярему)

Ви чого тут стоїте, шолопаї? Гетьте! Вам тут не місце…

Хома та Ярема пішли.

Пан

Навіщо ти їх прогнала? Не хочу, єй-Богу, не хочу! Що се таке? Ти командуєш у мене?

(Скочив).

Маруся.

Сідай, сідай! Люди сміються.

Пан сідає.

1-й мужик

Ізнов ми до вашої милості. Розсудіть, пожайлуста.

2-й мужик

Зробіть панську ласку, розсудіть.

Пан

Ну, люди добрі… От цілий тиждень все думаю, як би вас розсудить… Просіть лишень тепер молоду пані.

1-й мужик

Буде ваша ласка, Мар’я Ивановна!

2-й мужик

Пожалуста, судариня.

Маруся

А що там у вас таке?

1-й мужик

Знайшли ми, судариня, сокиру удвох та ніяк не поділимось. Я кажу, що я знайшов, а він каже, що він. Я іменно знаю, що я! Так що ж будеш робить! Лізе та й лізе: моя, каже, сокира; я, каже, уперед угледів. Розсудіть нас, пані.

2-й мужик

Єй-Богу, неправда! Отже, нехай мене злидні поб’ють, коли се правда! Йдемо ми по луці – лежить сокира. Я й кажу: "Дивись, Іване, сокира". А він каже: "Де, Пархоме?" А я кажу: "Ондечки". Та й пішов за нею, а він попереду забіг та й ухопив. Оце й та сокира – у Олексія була вона – ось подивіться: от вона та сама.

Маруся

А що тобі робить сокирою?

2-й мужик

Обіддя набивати.

Маруся

А тобі?

1-й мужик

Я хотів був попрохати в пана поїхать у ліс коляк нарубати: тин розвалився.

Маруся

Зніміть з топорища сокиру. Тобі (2-му мужикові) на сокиру, а тобі (1-му мужикові) на топорище.

1-й мужик

Як же се так, пані?

Маруся

Ні півслова! Розсудила? Ідіть же собі геть!

Іще два мужики прийшли.

1-й мужик

Розсудіть же й нас, паніматко.

Маруся

А об чім?

Пан

Я вас розсуджу. Марусю, тобі казав: не смій уступатись, як я стану судить та рядить; я на те пан.

Маруся

А я на те пані! Ну та яке мені діло! Судіть, коли хочете, й самі. Ваші люди – ваша й воля.

Пан

Чого ви?

1-й мужик

Ночували ми, пане, оту ніч у полі, та знаєте, поїхали так не знать як: моя кобила, його віз та віжки. От лягли ми й поснули. Коли прокинулись уранці, дивимось, аж біля кобили лошатко стоїть. Я й кажу: "Моя кобила привела лоша!" А він каже: "Ні, мій віз привів".

Пан

Трудне ваше діло! Не знаю, як і розсудить. Знаєте що? От що! Приходьте ви завтра увечері; я подумаю і розсуджу вас.

Маруся

А чого тут іще до завтрього тягнути? Ви, пане, їх розсудіть.

Пан

(подумавши трохи)

От що! Ти кажеш, твоя кобила привела лоша?

1-й мужик

Кобила, пане, єй-Богу, кобила.

Пан.

А ти кажеш, твій віз?

2-й мужик

Віз, пане, звісно, що віз: аже ж ми на возі їхали.

Пан

От що: пустіть лоша, куди воно побіжить; коли до воза, так твій віз привів лоша, а коли до кобили, так кобила.

Мужики пускають лоша. Воно, сліпе, побігло до воза.

2-й мужик

А що? Не моя правда вийшла? От бач, я ж казав, що мій віз привів лоша!

Маруся

От же й не так треба! Де таки видано, щоб віз привів лоша! Ви, пане, от як їх розсудіте. Ти, чоловіче, кажеш, що кобила твоя привела лоша?

1-й мужик

Кобила, пані.

Маруся

А ти кажеш – віз?

2-й мужик

Звісно, що віз: аже ж лоша до воза побігло!

Маруся

Добре. Озьміть же ви лоша да поставте його посередині: коли кобила до нього прибіжить, так кобила привела, а коли віз побіжить, так віз. Та тільки от що: хто збрехав, того бить.

2-й мужик

Бог з їм зовсім, пані, нехай уже його кобила привела.

Мужики пішли.

Пан

Як? Що се таке? Га? Мене пересуджувать та переряджувать? Пана? От як!

(Б’є вікно).

От як!

(Хита двері).

Матері твоїй сто болотяних.

(Зустрів Василька і почав його скубти, приговорюючи).

От як! От як!

Василько побіг, пан за ним.

Маруся

Зовсім розум загубив! Тільки хвоста не має, а то б сам собі боки повідбивав!

Пан

(вертається)

Марусенько, любочко, кришечко! Прости мене, що я на тебе покричав.

Маруся

Що-бо ти робиш се, пане? Ну, на віщо воно схоже? Люди сміються, скажуть: "Скрутився пан". Далебі, аж мені через тебе сором!

Пан

Далебі, не буду! Нехай мені сей та той, коли буду! Прости мене (цілує). Отже я поїду на лови, Марусю, а ти останешся у мене господарювати, та вже що хочеш, те й роби. У всім даю тобі волю.

Маруся

Щоб опісля кричав?

Пан

Ні, ні, не буду ніколи кричать, не буду.

(Іде, потім вертається).

Я не хочу з тобою жити! Бери од мене, що є в мене кращого тобі й ліпшого, та йди собі геть! І не хочу, і не хочу! Іди зараз!

Маруся

І піду, єй-Богу, піду і не плакатиму!

Пан

(радий)

Підеш?

Маруся

Піду, аби дав мені узяти що найкращого.

Пан

Бери, бери, тільки одв’яжись! За тобою і мені життя нема.

Маруся

(пішла і принесла пляшку горілки)

Так прощайте ж, Іване Миколайовичу! Нічого з вами робить! Тепер я вже не ваша пані. Попрощаємось та розлучимось на вічні віки.

Пан

А се що? Для чого?

Маруся

Аякже? Як чесно та любо ми побрались, так треба нам і розійтись. Погуляємо наостанку та й розлучимось навіки.

Пан

І то добре.

Маруся

Пийте, Іване Миколайович, призволяйтеся.

Пан

(п’є)

Іди собі, іди, а пересуджувать та переряджувать я себе не дам!

(Ще п’є).

Ох-ох-ох-ох!

Маруся

Чи оце ж тобі, паночку, і не жалко буде мене?

Пан.

Ох-ох-ох-ох!

(П’є і плаче).

Маруся

Прощай, мій паночку, мій милесенький, прощай!

Пан

Прощай, моє серденяточко, моя ластівко. Ох Боже мій, Боже мій! Прощай!

Маруся.

Вип’ємо ще.

Пан

(п’є)

Ох-ох-ох-ох!

(Підскочив).

Хто сміє протав мене грубити? Ніхто, єй-Богу, ніхто!

(Хоче йти, та захитався. Б’є себе по кишені).

Гроші є!

(Б’є себе по голові).

Розуму багато! Чого мені? Пан! На всю губу пан! Ох-ох-ох-ох!

(Упав на стул головою).

Маруся

Нехай лиш засне.

Пан стогне.

Гей, хлопці!

Увійшли два чоловіки.

Запряжіть мені шолудиву кобилу у той віз, що гній возять.

Чоловіки пішли.

VII

Вулиця біля панського двору. На шолудивій кобилі Маруся везе п’яного пана у возі.

Маруся

Ньо, ньо! урагова! Ньо, ньо, диманова! Ньо!

Діти

(біжать за нею)

Тю-тю! кир-кир!

Маруся

Геть, жевжики! а то як свисну, так аж під греблю закотитесь.

Хлопчик

Се пан твій, Марусю?

Маруся

Ну, ну, убирайся!

(Хвиська хлопця, він одбіга).

Пан

(прокинувсь)

Гей!

Маруся.

Ньо!

Пан

Що се таке? Ой! Що се таке? Господи Ісусе, де се я?

Маруся

Ньо!

Пан

Осьде церква, от сад, онде будинок… Я з будинку їду…

Маруся

Ньо!

Пан

Чи я живий, чи вже вмер? Де се я? Що я таке єсть?

Маруся

Ньо!

Пан

Се Маруся. Гвалт! Ти… куди ти мене везеш, чи в пекло, чи що?

Маруся

Додому.

Пан

Як додому? Ой-ой-ой! (Скочив). Як се я тут опинився? Ти мене вкрала, чи що?

Маруся

Ти мені сам оддав себе.

Пан

Як?

Маруся

Чи ти тямиш, що ти мені казав?

Пан

Я тобі велів з мого двору убиратись!

Маруся

А з якою умовою? З тим, щоб я узяла з твого дому, що мені найкраще.

Пан

Ну?

Маруся

А мені кращого нічого нема у твоїм домі над тебе: я тебе полюбила. Ти мені казав, щоб я узяла, що мені є кращого й милішого; отже я узяла тебе та й везу.

Пан

Ах, біси твоєму батькові! Що се таке? Хіба ж оце ти від мене й не відв’яжешся?

Маруся

І, цього вже й не думай! Хоч що хоч роби, а я таки від тебе не одчеплюсь! Се вже й гадки не покладай! Бач, вигнав мене, так я тебе самого з господи повезла.

Пан

Ну нічого робить! Мабуть, така моя доля! Та правда: казав же купець, що десь пан оженився на простій, се, мабуть, трапляється!

Маруся

Іще б то!

Пан

Так поїдем же, коли так, додому, і от тобі хрест святий перед церквою… не буду вже ні кричать, ні виганяти тебе… Таки так заплющу очі та й на світ не дивитимусь. Роби, що знаєш. Во всім твоя воля!

Маруся

Ну! от бачиш? Отак би й давно! Отепер і розумний став!

Пан сів на віз. Маруся повернула кобилу, і поїхали назад у будинок.

***** Подається за виданням: Костомаров М.І. Твори в двох томах. – К.: Дніпро, 1990 р., т. 1, с. 330 – 350.